

Ольга ШОСТАК,

orcid.org/0000-0002-9858-7940

кандидат філологічних наук,

методист навчально-методичного відділу

Рівненського державного гуманітарного університету

(Рівне, Україна) *o._shostak@ukr.net*

РИТОРИКА В СИСТЕМІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ЛІНГВОДИДАКТИКИ

У статті проаналізовано особливості міждисциплінарних зв'язків лінгводидактики, а саме – окреслено місце в цій системі риторика як гуманітарної науки про ефективну комунікацію. Закцентовано увагу на взаємозв'язках риторика і спеціальної методика розвитку мовлення дітей дошкільного віку і навчання мови молодших школярів. Репрезентовано стислий огляд античної теорії риторика і неориторичних течій. Риторика як наука виникла в епоху античності. Упродовж історичного розвитку змінювались підходи до її трактування: від мистецтва переконання до мистецтва прикрашання мови. Друга половина ХХ ст. ознаменувала появу неориторика – сучасної філософської та філологічної теорії, що поєднала різноманітні напрями. Зокрема, сучасну неориторика – започаткувала теорія аргументації бельгійського філософа Х. Перельмана, базована на вченні Арістотеля. У статті наголошено на доцільності використання провідних ідей класичної риторичної теорії у спеціальній методиці навчання мови. Для розуміння процесу комунікації найбільш вагомі арістотелівські ідеї про мовця і слухача як центральних його учасників, намір мовця (інтенцію) і реакцію слухача (пафос). Необхідне також і ознайомлення зі специфікою античної п'ятирівневої схеми побудови промови. У розрізі спеціальної методика розвитку мовлення дошкільників і навчання мови молодших школярів використання положень класичної теорії риторика продуктивне для корекції зв'язного монологічного мовлення дітей, що вважають вищим рівнем мовленнєвого розвитку. Оволодіння навичками створення висловлювання у формі монологу передбачає самостійний задум і чітко продуману його реалізацію, теоретичне обґрунтування чому знаходимо це в працях Арістотеля, присвячених риторикі. Дітям із мовленнєвими порушеннями досить складно опанувати зв'язним мовленням, що вимагає від спеціального педагога застосування комплексу корекційних заходів.

Загалом, урахування міждисциплінарних зв'язків під час навчання слугує свідомому засвоєнню знань і забезпечує високий рівень підготовки майбутніх фахівців.

Ключові слова: риторика, лінгводидактика, спеціальна методика навчання мови, зв'язне мовлення, монологічне висловлювання.

Olga SHOSTAK,

orcid.org/0000-0002-9858-7940

Candidate of Philological Sciences,

Methodist at the Educational and Methodical Department

Rivne State University of Humanites

(Rivne, Ukraine) *o._shostak@ukr.net*

RHETORIC IN A SYSTEM OF CROSS-SUBJECT LINKS OF LANGUAGE EDUCATION

The study analyses specific features of cross-subject links of language education dealing with the significance of rhetoric as a science of the humanities concerning with the effective communication. The author emphasizes on the interrelations of rhetoric and specific methodology of speech development for preschool children and primary language teaching of elementary schoolchildren. The paper represents short review of the ancient theory of rhetoric and neo-rhetoric trends. The author states that rhetoric appeared as a science in the ancient world. During history evolution the approaches to interpret rhetoric have been changed from the art of persuasion to the art of rhetoric. The second half of the 20th century is characterized with the appearance of neo-rhetoric. That is modern philosophical and philological theory that combines various directions. In particular, modern neo-rhetoric bases on argumentation theory of Belgian philosopher Ch. Perelman that was founded on Aristotle's studying. The author stresses on the reasonability to use leading ideas of classical rhetoric theory in specific methodology of language teaching. The author outlines the most significant Aristotle's ideas about the speaker and listener as its central participants to comprehend the process of communication. These ones are presented with the speaker's intention and listener's reaction (pathos). The author highlights the awareness of the specific features significance of the ancient five-leveled scheme of speech development. In the aspect of specific

methodology of speech development for preschool children and language teaching for elementary schoolchildren the use of statements of classical theory of rhetoric is effective to correct coherent monologue speech of children that is considered as a high level of speech development. Obtaining skills of utterance creation in a monologue provides independent plan and its clear well-judged realization. The author finds its theoretical interpretation in Aristotle's works devoted to rhetoric. The author establishes that it is quite difficult for children with speech disorders to obtain the skills of coherent speech that requires from special teacher to use complex of correctional means.

In general considering cross-subject links during the studying serves as a conscious knowledge obtaining and provides high level of the future specialists training.

Key words: *rhetoric, language education, specific methodology of language teaching, coherent speech, monologue utterance.*

Постановка проблеми. Лінгводидактика як наука розвивається в Україні більше двох століть, хоча появу самого терміну відносять до 1969 р. і пов'язують з іменем російського вченого М. Шанського. У трактуванні М. Пентилюк лінгводидактика – «термін, що вживається на позначення функціональної частини методики, в якій досліджуються закономірності засвоєння мови, розв'язуються питання змісту курсу на основі лінгвістичних досліджень, вивчаються труднощі засвоєння мовного матеріалу та їх причини, визначаються принципи і методи навчання, шляхи і засоби формування комунікативної компетенції» (Пентилюк, 2009: 7). А. Богуш і Н. Гавриш наголошують на тому, що лінгводидактика складається із трьох рівнів: загальної («охоплює закономірності процесу навчання, що не залежать від системи конкретної мови»), конкретної («ґрунтується на виявлених закономірностях з урахуванням специфіки навчання конкретної мови») і часткової (дошкільної, шкільної, вищої школи), у межах якої виокремлюють методики навчання рідної та іноземної мови (Богуш, Гавриш, 2007: 8–9). У межах часткової лінгводидактики доцільно виокремити також і спеціальну методику навчання мови.

Сучасна українська лінгводидактика охоплює широкий спектр досліджень. З'ясування специфіки її міждисциплінарних зв'язків – один з актуальних аспектів таких студій. Кожна окрема дисципліна вивчає у відповідному явищі лише одну групу властивостей. Для ефективної підготовки майбутнього фахівця необхідне ознайомлення з різнобічним аналізом означеного явища комплексом дисциплін. З точки зору А. Богуш, Н. Гавриш, міждисциплінарні зв'язки передбачають використання структурних елементів наукових знань з одного циклу дисциплін в іншому, сприяючи в такий спосіб інтенсифікації процесу навчання. Міжнаукова інтеграція знань закладає теоретичне підґрунтя для розвитку лінгводидактики та забезпечує її відповідність новітнім вимогам (Богуш, Гавриш, 2007: 12–13). У даній статті зосередимо увагу на особливостях міждисциплінарних зв'язків спеціальної методики розвитку мовлення

дошкільників і спеціальної методики навчання мови молодших школярів.

Аналіз досліджень. І. Марченко наголошує на тому, що спеціальна методика розвитку мовлення перебуває у взаємозв'язку з філософією (вчення про мову як продукт суспільно-історичного розвитку), фізіологією (теорія вищої нервової діяльності І. Павлова, вчення П. Анохіна про функціональні системи), психологією (зокрема, психолінгвістикою, логопсихологією), лінгвістикою (мова як система в єдності фонетичного, лексичного, словотворчого, морфологічного, синтаксичного рівнів), логодідактикою, логопедією (Марченко, 2015: 9–22). Н. Чередніченко відзначає тісні зв'язки спеціальної методики навчання мови з логопедією, лінгвістикою, психологією мовлення, загальною, спеціальною та віковою психологією, загальною і спеціальною дидактикою (Чередніченко, 2014: 18–20). На нашу думку, у системі міждисциплінарних зв'язків лінгводидактики необхідно також відвести належне місце риториці – інтегрованій гуманітарній дисципліні, що вивчає феномен ефективної комунікації. На сьогодні це питання ще не ставало предметом окремої студії, а отже, залишається актуальним.

Мета статті – здійснити короткий огляд становлення риторики як науки та обґрунтувати її взаємозв'язок зі спеціальною методикою навчання мови.

Виклад основного матеріалу. Як наукова дисципліна риторика має лінгвістичне підґрунтя. Її започаткували давньогрецькі софісти в V ст. до н. е. Упродовж різних історичних періодів склались три групи її дефініцій: 1) «мистецтво переконання» (Горгій, Платон, Арістотель, Аполлотор); 2) «мистецтво говорити добре» – оптимізація мовлення з огляду на результат комунікації та її естетичну характеристику (Квінтіліан); 3) «мистецтво прикрашання мови» (середньовіччя, Відродження) (Безменова Н., 1991: 13). Згодом риторикою почали називати гарне і безмістовне мовлення. Така тенденція була збережена в Європі до XIX ст. Риторика неодноразово переживала кризи, однак на початку XX ст. відроди-

лась на основі лінгвістики й трансформувалась із науки про створення ефективних текстів у науку, що розглядає мову з позиції ефективного впливу. З другої половини ХХ ст. риторика трактували у вузькому й широкому значенні. Дослідник лінгвістики тексту С. Гіндін стверджує, що у вузькому розумінні риторика – комплексна дисципліна, яка вивчає ораторське мистецтво. Проте її об'єктом «можуть бути будь-які різновиди мовної комунікації, які слід розглядати під кутом зору здійснення певного (для кожного жанру свого) задалегідь обраного впливу на одержувача повідомлення». Тому «риторика – наука про умови і форми ефективної комунікації» (Гіндін, 1986: 364).

Сформована в епоху античності класична риторика – це нормативна модель, перелік правил, зорієнтованих на створення ефективної комунікації. Вона давала поняття про форми висловлювання, жанри словесності та принципи їх побудови. У той час побутувала концепція «*technē*»-риторики – професійного вміння, ґрунтованого на досвіді. Промова мала триєдину ціль – привабити морально, переконати аргументацією, зворушити почуття. Сформувались і три головні різновиди ораторських текстів – судові, дорадчі, епідейктичні (Колесникова Е., 2014: 22–23). I–II ст. н. е. ознаменували остаточне утвердження п'ятирівневої схеми побудови промови: *inventio* – «добір матеріалу»; *dispositio* – його розташування; *elocutio* – «словесне вираження»; *memoria* – «запам'ятовування промови»; *actio* – виголошення тексту (Колотілова, 2007: 16). У межах рівня *elocutio*, що відповідав етапу текстотворення, склалась теорія фігур. Антична риторика спочатку розглядала ораторське мовлення як усне, а надалі стала досліджувати і творчість у галузі художньої прози.

У тлумаченні риторики співіснували дві протилежні традиції, позаяк, за твердженням О. Авелічева, від часу її появи теорія розвивалась, а нормативність прагнула до статичності. Концепція риторики як науки про переконання та форми мовного впливу оприявлена в трактатах Арістотеля, Гермагора, Цицерона. Слід зауважити, що саме в рамках античної теорії було обґрунтоване правильне розуміння механізму комунікативного процесу з урахуванням прагматичних аспектів. Арістотель у «Риторичі» детально окреслив характеристики двох основних учасників комунікації – мовця і слухача, а також намір мовця (інтенцію), реакцію слухача (пафос), типи мовних актів. Натомість у студіях Квінтіліана роль основного мірила риторичної практики відведено красі вислову (Авелічев, 1986: 7–8).

У другій половині ХХ ст. риторика знову повернула собі ключові позиції в гуманітаристиці у статусі нової філософської та філологічної теорії – неориторики, що поєднала течії різного спрямування (лінгвістичного, літературознавчого). Дослідники, розбудовуючи свої теорії, ураховували передусім обґрунтовану Арістотелем традицію античної теорії мовного впливу. Зазначений напрям репрезентує теорія аргументації бельгійського вченого Х. Перельмана, що започаткувала сучасну неориторику. Проте в наукових колах активно обговорювали й інший погляд на предмет риторики, пов'язаний із концепцією Квінтіліана. Наприклад, представники літературознавчої течії формалізму співвідносили риторику з ученням про правильне мовлення без акцентування його переконливості. Відповідно таке тлумачення суперечить античній традиції з домінантою переконання. У студіях німецької дослідниці Р. Лахман відображено чітко розмежування нової риторики як дескриптивної моделі (вибір правильних мовних засобів) і класичної риторики як нормативної практики (керівництво створенням соціальних ситуацій, у яких діють визначені правила, спрямовані на досягнення ефективності в комунікації) (Лахман, 2001: 251). На наш погляд, у такій комплексній дисципліні, як риторика, важливі обидва аспекти – ефективної комунікації, що передбачає вплив на реципієнта, і красивого мовлення, що репрезентується на рівні якісного мовного оформлення тексту, яке також можна трактувати як засіб аргументації.

У контексті лінгводидактики досвід риторики особливо актуальний на рівні роботи над зв'язними усними й писемними висловлюваннями. Зокрема, у корекційній педагогіці одним із найважливіших завдань розглядають розвиток мовленнєвої діяльності дошкільників і молодших школярів із вадами мовлення. Сформованість на необхідному рівні навичок зв'язного мовлення закладає підґрунтя для подальшого навчання дітей, а в майбутньому забезпечує успішну професійну діяльність фахівця. Теоретичний інструментарій риторики стане в нагоді спеціальному педагогу під час навчання монологічному мовленню, яке насамперед оперує поняттям ефективної комунікації. А. Богуш, Н. Гавриш, спираючись на студії психологів і лінгвістів, стверджують, що монологічне мовлення – «це більш складний, довільний, організований вид мовлення, що потребує спеціального навчання (О. Леонтьєв, Л. Щерба)» (Богуш, Гавриш, 2007: 394). І. Марченко відносить володіння зв'язним мовленням до найвищих досягнень мовленнєвого розвитку

дошкільників і зазначає, що в його основі «лежить і самостійний мотив, і самостійний задум, які повинні бути достатньо стійкими, визначати утворення програми активного самостійного мовленнєвого висловлювання. Якщо внутрішній мотив відсутній або якщо у суб'єкта порушена мотиваційна сфера, або якщо первинний задум не утримується, самостійне розгорнуте монологічне мовлення не може бути реалізоване [...]» (Марченко, 2015: 183). Самостійний задум, на ключовій ролі якого наголошує дослідниця, – це авторська інтенція, за термінологією Арістотеля. Розгорнуте монологічне висловлювання становить цілісну систему: речення розташовані послідовно, співвіднесені за змістом і, як акцентує психолог О. Лурія, презентуються у відповідному контексті, пов'язаному не лише із задумом мовця, а й зі ставленням до висловлювання реципієнта (Марченко, 2015: 183). Отже, під час комунікації не менш важлива реакція слухача – пафос (в арістотелівському тлумаченні). Для того, щоб донести власні ідеї адресату, потрібно належним чином побудувати висловлювання. Означений аспект передбачає звернення до античної п'ятирівневої схеми промови. Адже необхідно спочатку знайти матеріал (*inventio*), згодом продумати композицію майбутнього висловлювання (*dispositio*) і підібрати відповідне словесне оформлення (*elocutio*). Після цього – осмислити і запам'ятати промову (*memoria*) і виголосити текст (*actio*). Ідеї класичної риторики про порівневе створення висловлювань доцільно враховувати і в спеціальній методиці розвитку мовлення. Наприклад, І. Марченко зауважує, що в умовах спеціального дошкільного закладу для досягнення зв'язності в дітей слід формувати такі вміння: «розуміти і усвідомлювати тему, визначати її межі, відбирати необхідний матеріал, розташовувати його у необхідній послі-

довності, користуватися засобами мови у відповідності з літературними нормами і завданнями висловлювання, будувати мовлення обумовлено та довільно» (Марченко, 2015: 184). З точки зору Н. Чередніченко, корекція зв'язного мовлення молодших школярів також складається з подібних напрямів: «формування умінь структурувати смислову ситуацію, виділяти в ній основні компоненти і виражати їх у мовній формі, уміння планувати зв'язну розповідь, переказувати почутий та прочитаний текст, складати розповіді з опорою на унаочнення, за уявленнями та уявою» (Чередніченко, 2014: 40). Позаяк у дітей із порушеннями мовлення спостерігаються труднощі в оволодінні монологічним висловлюванням, потрібно активно й систематично працювати над розвитком їхнього зв'язного мовлення, щоб досягнути норми. Причому сучасна лінгводидактика спрямована на дотримання принципу єдності й наступності між дошкільною ланкою і початковою школою.

Висновки. Таким чином, у системі міждисциплінарних зв'язків лінгводидактики, у тому числі й спеціальної методики навчання мови, важливе місце належить риторичній гуманітарній науці про ефективну комунікацію. Вартими уваги вважаємо положення теорії класичної риторики, зокрема ідеї Арістотеля про мовця і слухача як центральних учасників комунікації, намір мовця (інтенцію) і реакцію слухача (пафос). Також необхідно мати уявлення про п'ятирівневу схему побудови промови. Ознайомлення з основами риторичної теорії сприятиме кращому усвідомленню майбутніми спеціальними педагогами специфіки комунікативного процесу, а відтак і допоможе підібрати результативну методику для корекції зв'язного мовлення, насамперед монологічного, у дошкільників та учнів початкових класів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безменова Н. А. Очерки по теории и истории риторики. Москва : Наука, 1991. 215 с.
2. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Дошкільна лінгводидактика: теорія і методика навчання дітей рідної мови : підручник. Київ : Вища школа. 2007. 542 с. : іл.
3. Дюбуа Ж., Эделин Ф., Клинкаберг Ж.-М. и др. Общая риторика : пер. с фр. ; общ. ред. и вступ. ст. А. К. Авеличева. Москва : Прогресс, 1986. 392 с. : ил.
4. Колесникова Э. Введение в теорию риторики. Москва : Языки славянской культуры, 2014. 160 с.
5. Колотилова Н. А. Риторика : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 232 с.
6. Лахманн Р. Демонтаж красноречия: риторическая традиция и понятие поэтического / пер. с нем. Е. Аккерман и Ф. Полякова. Санкт-Петербург : Академический проект, 2001. 368 с.
7. Марченко І. С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Спеціальність: Корекційна освіта (логопедія). Вид. 3-тє, перер. та доп. Київ : Видавничий Дім «Слово». 2015. 312 с.
8. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах. За ред. І. М. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2009. 400 с.
9. Чередніченко Н. В. Початковий курс навчання української мови молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ). Навчально-методичний посібник (курс лекцій). Київ : Видавничий Дім «Слово». 2014. 208 с.

REFERENCES

1. Bezmenova N. A. Ocherki po teorii i istorii ritoriki [Essays on theory and history of rhetoric]. Moscow : Nauka. 1991. 215 p. [in Russian].
2. Bohush A. M., Havrysh N. V. Doshkilna linhvodydaktyka: teoriia i metodyka navchannia ditei ridnoi movy [Preschool language didactics: theory and methods of teaching children their native language] : pidruchnyk. Kyiv : Vyshcha shkola. 2007. 542 p. : il. [in Ukrainian].
3. Diubua Zh., Edelin F., Klinkenberh Zh.-M. i dr. Obshchaia ritorika [Common rhetoric]. Obshch. red. i vstup. st. A. K. Avelicheva. Moscow : Prohress. 1986. 392 p. : il. [in Russian].
4. Kolesnikova E. Vvedeniie v teoriuu ritoriki [Introduction to the theory of rhetoric]. Moscow : Yazyki slavianskoi kultury. 2014. 160 p. [in Russian].
5. Kolotilova N. A. Ritorika [Rhetoric] : navch. posibnyk. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury. 2007. 232 p. [in Ukrainian].
6. Lakhmann R. Demontazh krasnorechyia: rytorycheskaia tradytsiia y poniatie poetycheskoho [Dismantling of eloquence: rhetorical tradition and the concept of the poetic]. Sankt-Peterburh : Akademicheskyyi proekt. 2001. 368 p. [in Russian].
7. Marchenko I. S. Spetsialna metodyka rozvytku movlennia (lohopedychna robota z korektsii porushen movlennia u doshkilnykiv) [Special methods of speech development (speech therapy work on the correction of speech disorders in preschoolers)] : navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh pedahohichnykh navchalnykh zakladiv. Spetsialnist : Korektsiina osvita (lohopediia). Vyd. 3-tie, perer. ta dop. Kyiv : Vydavnychi Dim «Slovo». 2015. 312 p.
8. Metodyka navchannia ukrainskoi movy v serednikh osvitykh zakladakh [Methods of teaching the Ukrainian language in secondary schools]. For order. I. M. Pentilyuk. Kyiv : Lenvit. 2009. 400 p.
9. Cherednichenko N. V. Pochatkovyi kurs navchannia ukrainskoi movy molodshykh shkolariv iz tiazhkymy porushenniamy movlennia (TPM) [Initial course of teaching the Ukrainian language to junior schoolchildren with severe speech disorders (SSD)]. Navchalno-metodychnyi posibnyk (kurs lektsii). Kyiv : Vydavnychi Dim «Slovo». 2014. 208 p.